

שלמי תודה

כפי שיתברר לקורא, חשיבתי על לאומיות הושפעה עמוקות מחיבוריהם של אריך אוארבך, ולטר בנימין וויקטור טרנר. בהכנת הספר נהייתי מעזרתו של אחי, פרי אנדרסון, וכן מעזרתם של אגתוני בארנט וסטיב הדר. י"א באלארד, מוחמר צ'אמבאס, פיטר כצנשטיין, רקם מורטימר המנוח, פראנסיס מאלהרן, טום נאירן, שיראישי טאקאשי, ג'ים סיגל, לאורה סאמרס, וגם אסטה אונגר הושיטו לי באופנים שונים עזרה שלא תסולא בפז. מובן מאליו, שאין לבוא בטענות כלפי מבקרים ידירותיים אלה על הליקויים שבטקסט, שכולם על אחריותי בלבד. מן הדין, אולי, שאוסיף שעל-פי הכשרתי ומשלח-ידי הנני מומחה לדרום מזרח אסיה. הודאה זו עשויה להסביר מדוע הספר נראה לעתים כבעל משוא פנים ומדוע נבחרו הדוגמאות שנבחרו, והיא עשויה גם להחליש את יומרותי הכלל-עולמיות.

תפקידו, בעיניו, הוא להבריש את ההיסטוריה כנגד כיוון הפרווה.
ולטר בנימין, על מושג ההיסטוריה

וְכָךְ, מִשְׁעֵטְנֵנוּ אֲשֶׁר כָּזָה, פֶּה מִתְחִילִים
דְּבָרֵי-יָמֵינוּ שֶׁל עַרְב-רַב זֶה הַקְּרוֹי אֲנִגְלִים,
אֲשֶׁר נוֹלָד בְּאַנְס, בְּנֶאֱפָ וְחִשּׁוֹקוֹת
מִזְרַע בֶּן בְּרִיטוֹן צָבֹועַ וְרַחֵם שֶׁל בֵּת סְקוֹט:
וְצִאצְאֵיהֶם לְמָדוּ עַד מִהֲרָה לְרַתֵּם
עֲגֻלוֹתֵיהֶם אֵלַי מִחֲרֹשֶׁת בְּעַל מַמְלַכֶּת רוֹם:
מִכָּאן צָמַח לוֹ גִזַּע מִמְזֹרִים, בְּנֵי אֵי-כְבוֹד,
לֹא לְשׁוֹן וְשֵׁם, וּכְלֵי יְחוּס אֲבוֹת,
דָּם סְקָסִים וּבְנֵי דְנִיָּה בְּעוֹרְקָיו, בְּלִיל-תַּעֲרוּבוֹת.
וּבְנוֹתֵיהֶם רַחְבוֹת-הַשֵּׁת, כְּמוֹתֵן כְּהוֹרֵיהֶן,
אֲמָצוּ בַחֲשֶׁק כָּל גּוֹיֵי-הַיָּם אֶל חִיקֵיהֶן.
וְנִצֵּר נֶאֱצַל לְאוֹתוֹ זֶרַע-פְּגוּלִים
הוּא רוֹם-הַיַּחֲס הַמְזַקֵּק, תְּפֹאֶרֶת הָאֲנִגְלִים.

דניאל רפו, האנגלייטהור הגיע
(תרגום: עדו אבראביה)

תוכן העניינים

000	הקדמה למהדורה השנייה
000	בפתח המהדורה העברית
000	1. מבוא
000	2. שורשים תרבותיים
000	3. מקורותיה של תודעה לאומית
000	4. חלוצים קראוליים
000	5. שפות ישנות, רגמים חרשים
000	6. לאומיות רשמית ואימפריאליזם
000	7. הגל האחרון
000	8. פטריוטיות וגזענות
000	9. מלאך ההיסטוריה
000	10. מפקד, מפה, מוזיאון
000	11. זיכרון ושכחה

000	אחרית-דבר למהדורה העברית
000	ביבליוגרפיה
000	מפתח שמות ומקומות

הקדמה למהדורה השנייה

מי היה מאמין שהסערה משתוללת חזק יותר ככל שהיא מתרחקת מגן הערין? המאבקים המזוינים של השנים 1978-1979 בהורר-סין, אשר סיפקו את המניע המידי לכתיבת הטקסט המקורי של קהיליות מדומיינות, נראים כבר, כעבור תריסר שנים בלבד, כשייכים לתקופה אחרת. באותה תקופה הייתי רדוף על-ידי החשש שצפויות מלחמות שלוחות-רסן נוספות בין מדינות סוציאליסטיות. בימים אלה, מחציתן של המדינות הללו הצטרפו לחורבות המוטלות לרגלי המלאך [של ההיסטוריה - מטאפורה של ולטר בנימין, ראה בספר זה, פרק תשיעי ("מלאך ההיסטוריה")], ויתרן חוששות ללכת בעקבותיהן. המלחמות שהמדינות הניצולות חוששות מפניהן היום הן מלחמות אזרחים. גדולים הסיכויים, שכראשית האלף החדש לא יוותר דבר מן "הברית של רפובליקות סובייטיות סוציאליסטיות" לבר... מרפובליקות.

האם אפשר היה לחזות כל זאת? בשנת 1983 כתבתי, כי ברית-המועצות היא "יורשתה של מדינת הקיסרות הטרומ-לאומית של המאה ה-19 לא פחות משהיא מבשרת איזה סדר בין-לאומי חדש במאה ה-21". ברם, אף כי שרטטתי את ההתלקחויות הלאומיות, שהרסו את הממלכות הרב-לשוניות והרב-אתניות שנשלטו על-ידי

וינה, לונדון, קושטא, פריס ומדריד, לא עלה בידי לראות שהרכבת עמדה כבר לצאת לדרך ולהגיע עד מוסקבה לפחות. נחמה פורתא ועצובה היא לתת את הדעת על כך שנרמה שההיסטוריה מוציאה אל הפועל את ההיגיון הפנימי של קהילות מדומיינות בהצלחה רבה יותר מאשר המכבר.

לא העולם בלבד הוא ששינה את פניו במשך תריסר השנים שחלפו. גם חקר הלאומיות עבר תמורה מהממת ממש - מבחינת השיטות, ההיקף, התחכום ועצם הכמות. בשפה האנגלית בלבד הופיעו ספרים, שבזכות רוחב היריעה ההיסטורית והעוצמה התיאורטית שלהם, גרמו לכך שהספרות המקצועית הקיימת בנושא זה הפכה במידה רבה למיושנת, ונזכיר בשמם רק כמה מספרי מפתח אלה: J. A. Armstrong, *Nations before Nationalism* (1982); John Breuilly, *Nationalism and the State* (1982); Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (1985); Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe* (1985); Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (1986); P. Chatterjee, *Nationalism Thought and the Colonial World* (1986); Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1788* (1990). בעקבות הופעתן של עבודות אלה החל ריבוי יוצא מגרר הרגיל של מחקרים היסטוריים, ספרותיים, אנתרופולוגיים, סוציולוגיים, פמיניסטיים ואחרים, אשר קישרו את המושאים של תחומי המחקר שלהם עם הלאומיות ועם האומה.¹

1 להובכום היה אומץ הלב להסיק מן ההתפוצצות המחקרית הזאת, שעידן הלאומיות הולך ומתקרב לסימו: ינשופה של מינרווה יוצא למעופו בשעת הדמדומים ורמו לאמרה של הגל (המערכת).

התאמת קהיליות מדומיינות לדרישותיהם של השינויים הקיצוניים בעולם ובטקסט היא מלאכה שהינה מעבר לאמצעים העומדים לרשותי היום. נראה היה לי שמתאים יותר להשאיר את הספר במידה רבה כיצירה מתקופה שחלפה ולא להכניס בו שיפורים ותיקונים, ולשמור על סגנונו, מצלולו ואווירתו האופייניים. מצאתי גם נחמה בשני דברים. מצד אחד, ההתפתחויות הסופיות של האירועים בעולם הסוציאליסטי הישן נותרו לוטות בערפל האי ודאות העתידית. מצד שני, נדמה היה לי שתחומי העיסוק ושיטות המחקר יוצאות־הדופן והמאורד אישיות של קהיליות מדומיינות הותירו את הספר באזור השוליים של המחקרים החדשים על הלאומיות – כשהכוונה לכך, שלפחות לא אבד עליו הכלח כליל.

מה שניסיתי לעשות כאן, במהדורה הנוכחית, הוא פשוט לתקן טעויות הקשורות בעובדות, בקונספציות ובפרשנות, שהייתי צריך להימנע מהן בשעה שהכנתי את המהדורה המקורית. תיקונים אלה – ברוח שנת 1983 כביכול – היו כרוכים בשינויים מסוימים במהדורה הראשונה, וכמו כן בתוספת של שני פרקים חדשים, שבסיסית יש להם אופי של נספחים שעומדים ברשות עצמם.

בטקסט המקורי גיליתי שתי טעויות תרגום חמורות, הבטחה אחת לפחות שלא קוימה והדגשה מטעה אחת. מאחר שבשנת 1983 לא ידעתי לקרוא ספרדית, והסתמכתי, ללא מחשבה רבה, על התרגום לאנגלית של גואררו (Guerrero) ל־*Noli Me Tangere*, יצירתו של חוסה ריסאל (Rizal), על אף שנמצא כבר תרגומים מוקדמים יותר. רק בשנת 1990 גיליתי כמה משובש הוא תרגומו של גואררו, משובש באופן רב־עניין כשלעצמו. הסתמכתי גם על תרגומו של אוסקר יאשי (Jaszi) למובאה ארוכה מתוך

Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie (שאלת-המיעוטים הלאומיים והסוציאל-דמוקרטיה) של אוטו באואר (Bauer). בדיקה שערכתי לפני זמן מה של הטקסט הגרמני המקורי הראתה לי באיזו מידה השפיעו נטיותיו הפוליטיות של יאשי על המובאות שלו. בשני קטעים לפחות הבטחתי להסביר מדוע הלאומיות הברזילאית התפתחה כה מאוחר ובאופן כה ייחודי ויוצא-דופן בהשוואה ללאומיות בארצות אחרות באמריקה הלטינית, אך לא קיימתי את ההבטחה. טקסט זה מבקש למלא הבטחת-שווא זו. חלק מתוכניתי המקורית היתה להדגיש שראשיתה של הלאומיות היא בעולם החרש. התחושה שלי היתה שפרובינציאליזם בלתי מודע היטה את הכף והטעה - זה זמן רב - את העבודה התיאורטית בנושא זה. כשביקשו חוקרים בני אירופה - בין שהיו "בעד" לאומיות ובין שהיו "נגדה" - המורגלים להתייחר בכך שכל דבר חשוב בעולם המודרני מקורו באירופה, להציב מודלים תיאורטיים, הם נטו בקלות יתרה לבחור בלאומיות האתנו-לינגואיסטיות "בנות הדור השני" של תולדות הלאומיות (ההונגרית, הצ'כית, היוונית, הפולנית, וכו') כנקודת המוצא לעבודתם. נדהמתי לגלות ברבים ממאמרי הביקורת על קהיליות מדומיינות, שהפרובינציאליזם האירופו-צנטרי נותר כפי שהיה, ושהמבקרים התעלמו מפרק המפתח על מוצאה של הלאומיות ביבשות אמריקה. לא מצאתי פתרון מירי טוב יותר מאשר "לשלוף מן השרוול" כותרת חדשה לפרק 4, "חלוצים קריאוליים".

שני הפרקים ה"נספחים" מבקשים לתקן משגים תיאורטיים רציניים במהדורה הראשונה.¹ נמצאו גם מבקרים ידיוניים, שהצביעו על כך שפרק 7 ("הגל האחרון") פישט יתר על המידה את התהליך שעל־פיו שאבו הלאומיות המוקדמות של "העולם השלישי" את השראתן. יתר־על־כן, הפרק לא התייחס בכובד ראש לתפקידה של המדינה הקולוניאלית המקומית - להבדיל מן התפקיד של מטרופולין - באפיון של לאומיות אלה. ב־בזמן חשתי קורטוב של אי נחת כשהיכרתי בכך שמה שראיתי בו תרומה משמעותית חדשה לחשיבה על הלאומיות - תפישות משתנות של זמן - חסר היה את הקואורדינט ההכרחי שלו: תפישות משתנות של חלל. עבודת דוקטור מבריקה של תונגצ'אי (Thongchai) ויניצ'אקול, היסטוריון תאי צעיר, עוררה אותי להקדיש מחשבה לתרומתה של מלאכת המיפוי לכינונו של דמיון לאומיות. הפרק "מפקד, מפה, מוזיאון" מנתח את האופן שבו, בלי לתת את דעתה לכך כלל, הולידה המדינה הקולוניאלית בת המאה ה־19 - באמצעות קווי המדיניות שהלך דעת זה שלה עודד - את הדקדוק של הלאומיות, אשר עתידות היו לצאת לקרב נגדה. ניתן

1 הנספח "הראשון (הפרק העשירי (המערכת)) מקורו בהרצאה שהוכנה לוועידה שהתקיימה בקראצ'י בינואר 1989 ושאותה ארגן ה־World Institute for Development Economics Research של אוניברסיטת האומות המאוחדות. טיוטה של הנספח השני (פרק אחר עשר (המערכת)) הופיע ב־The Times Literary Supplement מה־13 ביוני, 1986, תחת הכותרת: "Narrating the Nation".

אף להוסיף ולומר, שהמדינה דמיינה את יריביה המקומיים, כבתוך חלום מנבא-שחורות, זמן רב לפני שהם זכו לממשות היסטורית משלהם. המפקד המכמת והמסדר אנשים באופן מופשט, המפה המכניסה סדר הגיוני בחלל פוליטי והמוזיאון המגלה שושלת יוחסין חילונית 'אקומנית' תרמו תרומות הקשורות זו בזו אהדרי לעיצובם של מעשי דמיון אלה.

הסיבה ל"נספח" השני היתה מודעות מתעוררת ובושה-בעצמה לכך שבשנת 1983 ציטטתי את רנאן (Renan) בלי להבין כלל ועיקר למה היו דבריו מכוונים: קיבלתי כבעלי משמעות אירונית כלשהו דברים שהיו למעשה תמוהים לגמרי. הבושה גם הכריחה אותי להודות בכך, שלא הצעתי כל הסבר משכנע לשאלות מדוע וכיצד מדמיינות אומות מתהוות את עצמן כעתיקות-יומין. מה שהופיע ברוב החיבורים המלומדים בתור "הוקוס פוקוס" מקיאבליסטי, או בתור הזיה בורגנית, או בתור אמת היסטורית, שהוצאה מקבר שבו היתה טמונה זמן רב, נראה לי עתה כדבר-מה עמוק ומעניין הרבה יותר. הבה נניח ש"עתיקות יומין", ברגע היסטורי מסוים, איננה אלא התוצאה ההכרחית של "חידוש"? אם הלאומיות היא - כפי שהנחתי שהינה - ביטוי של צורה רדיקאלית חדשה של תודעה, האם לא סביר להניח שמודעות לאותו שבר היסטורי וההכרח לשכוח ולהשכיח את התודעה הישנה, חייבים היו ליצור לעצמם נרטיב משלהם? מנקודת ראות זו, הדמיונים (imaginings) האטאוויסטיים, שהם כה אופייניים למרבית החשיבה הלאומית אחרי שנות העשרים של המאה ה-19, נראים יותר כתופעות לוואי. מה שחשוב באמת הוא היערכותו המבנית של "זיכרון" לאומי, שלאחר שנות העשרים

של המאה ה־19, עם הנחות היסוד הפנימיות ועם המוסכמות של הביוגרפיה והאוטוביוגרפיה המודרניות. לבר מאי־אלה מעלות וחסרונות תיאורטיים של שני "נספחים" אלה, ייתכן שיתברר שיש לכל אחד מהם כמה מוגבלויות שגרתיות משלהם. הנתונים לפרק "מפקד, מפה, מוזיאון" מקורם מדרום־מזרח אסיה בלבד. מכמה בחינות אזור זה מציע הזדמנויות נפלאות לעסוק בהשוואה בין תיאוריות, משום שהוא מכיל חבלי־ארץ שהיו מיושבים פעם על־ידי כמעט כל המעצמות האימפריאליות הגדולות (אנגליה, צרפת, הולנד, פורטוגל, ספרד וארצות־הברית) וכמו כן את סיאם(תאילנד), שמעולם לא היתה מושבה. עם זאת, לא בטוח עדיין אם הניתוח שלי, הגם שהוא נראה מתקבל על הדעת לאזור זה, ניתן ליישום גם לחלקים אחרים של כדור־הארץ. וביחס לנספח השני, הנתונים האמפיריים החלקיים מקורם כמעט בלבדית במערב אירופה ובעולם החדש, אזורים שלגביהם ידיעותי הן שטחיות למדי. אך הדגש היה חייב להיות שם, משום שבאזורים אלה נידונו לראשונה מעשי האמנזיה של הלאומיות.

בנדיקט אנדרסון

פברואר 1991

הערת המערכת: במקרים ספורים בטקסט הוספנו הערות לדבריו של אנדרסון; הערות אלו מצוינות בכוכבית [*]. כמו כן, לנוחות הקורא, הוספנו בסוף הספר קונטרס הכולל ארבע מפות: התפשטות מעצמות המערב בדרום־מזרח אסיה מ־1800; דרום־מזרח אסיה 1990; אמריקה הלטינית ב־1800 על־פי חלוקה ממושלים; אמריקה הלטינית 1990.